

УДК 371

**ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛАНКАСТЕРСЬКИХ
ШКІЛ У ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ**

**HISTORICAL EXPERIENCE
OF FUNCTIONING OF LANCASTERS SCHOOLS
IN SOUTH BESARABIA**

Щербина Н. Ф.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
філософії, історії та політології, Одеський
національний економічний університет
(Одеса, Україна), e-mail: NadinF@ukr.net

Shcherbyna N. F.,
candidate of historical sciences, associate professor
of the department of philosophy, history and political
science, Odessa National University of Economics
(Odessa, Ukraine), e-mail: NadinF@ukr.net

Висвітлення особливостей становлення та розвитку освітніх закладів, зокрема на прикладі ланкастерських шкіл, на Півдні України у XIX ст. є метою цієї статті. Стаття сформована на засадах визнання принципів історизму та об'єктивності. Застосовувалися також порівняльно-історичний, аналітичний, статистичний, типологічний методи аналізу подій та процесів, пов'язаних із розвитком і становленням освітніх закладів. У результаті дослідження було виявлено, що ланкастерський тип шкіл, не отримав широкого поширення серед населення, а спроби відкрити ланкастерські школи в сільській місцевості не увінчалися успіхом. Проте, ланкастерські школи відіграли дуже важливу роль в історії вітчизняної народної освіти. Крім того, вони дали країні велику кількість освічених людей, частина яких згодом продовжувала займатися самоосвітою.

Ключові слова: освіта, ланкастерські школи, освіченість, система взаємного навчання, парафіяльне училище, декабристи.

Illumination of the peculiarities of the formation and development of educational institutions, in particular on the example of Lancaster schools, in the south of Ukraine in the nineteenth century is the purpose of this article. The article is formed on the principles of recognition of the principles of historicity and objectivity. Also used are comparative-historical, analytical, statistical, typological methods for analyzing events and processes associated with the development and formation of educational institutions. The study found that the Lancaster type of schools was not widely distributed among the population, and attempts to open Lancaster schools in the countryside did not succeed. However, lancaster schools played a very important role in the history of national folk education. In addition, they gave the country a large number of educated people, some of whom subsequently continued to engage in self-education.

Keywords: education, lancaster schools, education, mutual learning system, parochial school, decembrists.

У сучасній історичній науці проблемним залишається вивчення процесу становлення української культури, елементи якої були запозичені з інших культур, залежали від сусідніх держав. Одним з таких малодосліджених питань є формування освіти Південної Бессарабії у XIX ст. Цей період був одним з найскладніших в історії краю, адже перебування у складі різних держав внаслідок ряду війн залишило свій відбиток і на духовному житті краю. У той час як незначний прошарок суспільства мав можливість отримати вищу освіту, переважна більшість населення Південної Бессарабії, як і всієї України, лишалася неписьменною і далекою від культури. Ця історична доба характеризується наростаючими змінами в економічному, соціальному та культурному відношенні. У зв'язку із цим дослідження розвитку освіти та

культури в цьому регіоні у XIX ст. є актуальним. Проблемою становлення та розвитку освітніх закладів Півдня України займалися вітчизняні та зарубіжні дослідники, а саме І. А. Акцупов, Н. Л. Малиновский, Н. А. Константинов, Н. М. Дружинин, О. М. Лебеденко, А. К. Тичина та ін., але розвиток мережі освітніх закладів, що діяли у регіоні на початку XIX ст. потребує подальшого поглибленого вивчення та осмислення з огляду на актуальні завдання сьогодення.

Становлення української освіти на початку XIX ст. відбувалося на тлі складних і суперечливих історичних подій, які зумовили її особливості. Стан освіти на території Бессарабії у період до 1812 р. є предметом наукових дискусій. Бессарабія до цього часу була найбільш проблемною, в контексті рівня освіченості, частиною Молдавського князівства. Тут не було постійно діючих навчальних закладів, а навчання невеликої кількості молодих людей, як правило, здійснювалось при місцевих церквах та монастирях.

Після входження у 1812 р. Бессарабії до складу Російської імперії на її теренах починається процес поступального розвитку освіти. На той час на території країни діяв затверджений ще у 1804 р. «Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам» [7, с. 626–644], який визначав головні засади та принципи діяльності початкових і середніх шкіл. «Статут» передбачав існування системи шкільної освіти, що складалась з таких ланок, як парафіяльне училище (1 рік навчання), повітове училище (2 роки навчання), гімназія (4 роки навчання).

У цей час в Бессарабії було покладено початок ланкастерської системи навчання. Взагалі, засновником ланкастерської системи навчання був англійський вчитель Джозеф Ланкастер, який безкоштовно навчав дітей з бідних сімей. Оригінальність цієї системи полягала в тому, що методи навчання не мали чисто релігійний характер – викладання релігії обмежувалося читанням Біблії без інтерпретації її змісту. Слід зазначити, що в Бессарабії система взаємного навчання була введена за розпорядженням імператора Олександра I, який, після свого візиту в 1818 році в новій провінції, наказав держсекретарю графу І. А. Каподистрію зробити всі необхідні приготування для встановлення взаємних освітніх шкіл в Бессарабії [1, с. 43–48]. Школи почали створюватися в містах Російської імперії, Бессарабія не була винятком: в Кишиневі, Бельцях та в Ізмаїлі, а пізніше в Бендерах і в Хотині діяли ланкастерські школи. Освіта в них ґрунтувалася на системі взаємного навчання. У таких школі учень, навчившись чомусь сам, перетворювався в учителя для інших менш обізнаних учнів, які, в свою чергу, теж потім ставали вчителями.

Першим російським училищем, влаштованим цілком згідно методу Ланкастера, була школа в маєтку гр. Румянцева, Гомелі, заснована виписаним з Англії Я. І. Гердом в 1819 р, у вигляді притулку спочатку на 50 хлопчиків, а потім на 200. Навчали в ній Законіві Божому, основам граматики та

арифметики і ремеслам (головним чином); влітку учні займалися землеробством і городництвом. Перша ланкастерська школа Бессарабії була відкрита в Кишиневі 7 лютого 1824 року (під керівництвом Якоба Хинку), потім в Бельцях – 11 травня (під керівництвом Федора Бобейко) і в Ізмаїлі – 26 травня того ж року (під керівництвом Лаврентія Куніцького). Відкривалися ці заклади урочисто. У Кишиневі та Ізмаїлі при відкритті були присутні граф М. С. Воронцов і губернатор Г. А. Катаказі.

У 1824 році, на прохання ректора Кишинівської Духовної семінарії В. Пуришкевича, були створені ще дві ланкастерські школи: перша була відкрита 13 березня в Бендерах, учителем був призначений випускник Духовної семінарії Андрій Тимошевський, а друга – 7 грудня в Хотині, учителем в ній став випускник тієї ж Семінарії – Іоан Родостат. У 1833 році в 5-ти вищезгаданих ланкастерських школах навчалось 375 студентів: в Кишинівській школі навчалось 136 студентів, в Ізмаїльській – 77, в Бельцькій – 40, в Хотинській – 73 і в Бендерській – 49. Крім цих 5 шкіл в цей період діяла ще одна ланкастерська школа в болгарській колонії Болград Ізмаїльського повіту. У 1843 році ланкастерські школи були відкриті також в Оргіїві, Сороках, Кагулі, а 14 серпня 1846 року заснована друга ланкастерська школа в Кишиневі [3, с. 25].

У цих школах навчалися діти з усіх верств суспільства читати і писати, а також вивчали перші чотири правила арифметики, засновані за наказом 1823 р. Департаменту народної освіти [4, с. 15]. На утримання ланкастерських шкіл в Бессарабії держава щорічно витрачала 3780 руб. асигнаціями.

У 1825 році Олександра I змінив на троні його брат. Наляканий декабристами, Микола I чудово розумів, що боротьбу з революційними і ліберальними ідеями треба було починати зі шкіл та університетів. Системі освіти був повернутий становий характер: як заявив П. М. Мілюков, «ніхто не повинен отримувати освіти вище свого звання». У 1828 році був виданий так званий шкільний статут, за яким початкову і середню освіту поділялося на три категорії: перша – для дітей нижчих станів – однокласні парафіяльні училища (вивчалися чотири правила арифметики, читання, письмо і «закон Божий»); друга – для середніх станів, тобто міщан і купців – трикласні училища (геометрія, географія, історія); третя – для дітей дворян і чиновників – семикласні гімназії (там готували до вступу в університет).

У цьому ж 1828 році пройшли великі перетворення в Бессарабії – край втратив статус самостійної області. Була заснована Дирекція народних училищ Бессарабської області і засновані Повітові училища в Кишиневі, Хотині, Бельцях, Бендерах і Аккермані. У 1831 році виник Одеський навчальний округ з центром в Рішельєвському ліцеї. Бессарабські цивільні школи також увійшли в Одеський навчальний округ. 19 травня 1839 року Міністр Народної Освіти виявив згоду на заснування в Аккермані ланкастерської школи.

На платню вчителя і на утримання Аккерманської Ланкастерської школи було покладено в рік по 250 руб. сріблом або 900 руб. асигнаціями. Перша громадянська початкова школа в Аккермані – чоловіче міське парафіяльне училище (у вигляді ланкастерської школи) – було відкрито 1 серпня 1839 року. Єдиний клас школи поділявся на три відділення, що відповідав трьом рокам навчання дітей. Учитель давав одному відділенню письмове завдання, потім пояснював наступний новий матеріал, після чого повторював матеріал з третім, і так багато разів переходив від одного відділення до іншого по ходу уроку.

У 1848 році в училищі було 28 учнів, в 1865 році за партами сиділи вже 37 учнів. Склад класу був цілком демократичним – 11 синів дворян і чиновників і 24 хлопчики з аккерманських міщан. До 1870 року в училищі був всього один учитель, жив він з сім'єю, як правило, в кімнаті при училищі.

Одним із перших вчителів (до 1855 р.) був губернський секретар Войцеховський Тимофій Тимофійович. Дружина наступного вчителя парафіяльного училища – Євдокія Моїсеєва – відкрила в 1858 р. школу для дівчаток. Ще одним учителем Аккерманського парафіяльного ланкастерського училища в 1862 році був Григорій Подоба. З 1881 року і до самої революції вчителем був Каптарь Василь Григорович, родом з циганського села Фараонівка. Пізніше, з розширення училища, посада його змінилася – учитель-завідувач Аккерманським міським парафіяльним Пушкінським училищем.

У 1907 році Василь Григорович був нагороджений орденом св. Станіслава 3-го ступеня. Заробітну платню в 1913 році він отримував 840 рублів. Учитель Каптарь неодноразово відзначався, як один із кращих вчителів парафіяльних училищ.

26 травня 1899 року з нагоди століття з дня народження великого російського поета Олександра Пушкіна, за клопотанням Аккерманської Міської Думи парафіяльному училищу 13 жовтня 1899 року було присвоєно назву «Пушкінське». Традицію називати школи в честь великих письменників зберегли в Аккермані й в подальшому. У 1894 році відкривалося «Гоголівське» парафіяльне училище, в 1896 році початкове народне «Тургенівське» парафіяльне училище, в 1897 році «Жуковське» парафіяльне училище.

Втім, в 1913 році 7-е початкове училище назвали вже «В пам'ять 300-річчя царювання Будинку Романових». 1 липня 1903 року найстаріша початкова школа Аккерману – Пушкінське парафіяльне училище – було перетворено в двокласне. У ті роки «класом» називався курс навчання, що тривав 2–3 роки, а те, що ми зараз називаємо класом – тоді іменувалося «відділення». Всі учні поділялися на 5 відділень, з яких перші три відділення становили 1 клас, а останні 2 відділення – 2 клас. Курс двокласних парафіяльних училищ складався з наступних предметів: закон божий, російська мова, арифметика до потрібних правил, російська історія, російська географія, креслення і чистописання.

У 1914 році Міністерством народної освіти відповідно клопотання Аккерманського земства було дозволено ввести загальне початкову освіту в Аккерманському повіті. У 1915 році велика частина шкіл Аккерманського повіту стають двокласними. Але після революційних подій 1918 р. Аккерман як і вся Бессарабія увійшли до складу Румунського королівства. У приміщеннях колишнього Пушкінського училища в румунські часи перебував Дитячий будинок. Після Другої світової в будівлі по вул. Олександрівська, 27 розміщувалася Білгород–Дністровська акушерська школа з 3–річним курсом навчання. До побудови сучасного Будинку Культури в актовому залі акушерської школи проходили всі міські збори.

Відомий російський письменник, військовий і революціонер Володимир Раєвський організував в Аккермані спеціальні ланкастерські школи, де солдат навчали військовій грамоті. Після війни з французами герої поверталися із закордонних походів. Одним з таких героїв і був Володимир Раєвський, який в 1818 році знову повернувся на службу, а через два роки прибув у 32–й єгерський піхотний полк, який розташовувався в Бессарабії. Командиром 16–ї дивізії, куди входив цей полк, був генерал М. Орлов, герой Вітчизняної війни 1812 р., один із керівників «Союзу благоденства», людина, схильна до рішучих заходів у боротьбі з царизмом. У підпорядкуванні такої людини і виявився В. Раєвський. Олександр І, тодішньому російському царю, не дуже подобалися вільні ідеї і «Союзу благоденства», і ложі, тому обидва ці утворення були прикриті. Але Орлов і Раєвський і тоді не заспокоїлися. Раєвському надають звання майора на 25–му році життя, і Орлов доручає йому організувати ланкастерські і юнкерські школи. Правда, вони були утворені раніше, але не діяли. Так що часом реальної появи таких шкіл можна вважати початок роботи в них В. Раєвського.

Ланкастерські школи ставили своїм завданням дати солдатам початкову грамоту. Навчання проводилося за такою системою: більш успішні учні вели заняття з початківцями, ті, в свою чергу, освоївши грамоту, займалися з наступними. Класів, підручників не було. Олександр І слідкував за діяльністю ланкастерських шкіл, підозрюючи їх у підбурюванні, змові. Недарма і написав для генерал–ад'ютанта князя Васильчикова секретну інструкцію, в якій пропонував розпочати за ними особливий поліцейський нагляд.

У 1822 році до Раєвського в кишинівську квартиру заходив сам Олександр Пушкін, який і попередив про їх майбутній арешт. О. Пушкін «випадково» підслухав розмову про це, але офіцер тикати не став. На квартирі Раєвського зробили обшук, виявили крамольні статті та літературу та заарештували. Спочатку утримували під вартою в Кишиневі, а потім перевели в Тирасполь, де, до речі, є пам'ятник Раєвському. Чотири роки офіцер провів в Тирасполі, ще два роки – під арештом в Замості. А в 1827 році Микола І ухвалив позбавити Раєвського всіх відзнак і дворянського титулу і відправити на заслання до Сибіру. Тільки через 30

років йому дозволили повернутися в Петербург, де він і помер в 1856 році. [6, с. 1230–1234] М. Ф. Орлов (одна з найбільших фігур декабристського руху) був захоплений системою взаємного навчання, вітав її як зброю масової народної освіти, як необхідну передумову «загального добробуту». При обранні його віце–президентом Київського відділення Біблійного товариства Орлов вимовив яскраву промову, в якій запропонував суспільству «порушити ініціативу дворянства і купецтва», зібрати добровільні пожертви і покрити Росію мережею училищ взаємного навчання [5, с. 650–656]. Як зазначає Н. М. Дружинін, «педагогічні починання М. Орлова строго відповідали статуту «Зеленої книги» і знаходили собі додаток і розвиток в практичних діях Союзу благоденства. М. Орлов виступав глашатаєм і провідником ланкастерського методу як допоміжного знаряддя революційної діяльності» [2, с. 384–385].

Отже, виникнення ланкастерського руху в Росії було також пов'язане із діяльністю декабристів і супутніх їм осіб. Декабристи взяли активну участь в поширенні ланкастерських шкіл в Росії в цілому, та на Півдні України зокрема. Поступово армійські ланкастерські школи стали закриватися. Роль декабристів в Ланкастерському русі була неоднозначною і полягала в тому, що вони викликали суспільний інтерес до освіченості народу, дали направлення громадської активності в галузі народної освіти, створили громадські організації з розповсюдження шкіл за методом взаємного навчання, ініціювали поширення ланкастерських шкіл в армії, містах, повітах, маєтках, популяризували сучасні досягнення в педагогіці, вдосконалювали методику взаємного навчання. Разом з тим вони використовували ланкастерські школи в політичних цілях. Політизація таких шкіл в армії викликала насторожене ставлення з боку уряду й імператора, які побачили в них спосіб організації та згуртування солдатів і нижніх чинів, підготовки до військових обурень. Це стало однією з головних причин того, що ідея взаємного навчання в один період історії стала майже панацеєю вирішення проблем народної освіти, а в іншій була надовго забута. Як зазначає, В. Неага до кінця четвертого десятиліття частина цих шкіл, крім Кишинівської ланкастерської школи, перетворилися в підготовчі класи у складі повітових гімназій, а інші, відповідно до Статуту про духовні училища 1836 р. об'єдналися з духовними училищами. Основним недоліком такої системи була відсутність в учнів необхідних педагогічних знань і умінь, а також перепоною до поширення ланкастерських шкіл (пізніше училищ) була їх дорожнеча. Проте, ланкастерські школи відіграли дуже важливу роль в історії вітчизняної народної освіти. Крім того, вони дали країні велику кількість освічених людей, частина яких згодом продовжувала займатися самоосвітою. Інтенсивність поширення і географія ланкастерської системи навчання надала цьому процесу характер міжнародного громадського руху, що дозволяє судити про незвичайний громадський

і частково державний інтерес, що ґрунтується не тільки на необхідності термінової елементарної освіти народних мас, викликаній технічним прогресом, а й на появу нових педагогічних технологій («взаємного навчання») і типів шкіл (промислові школи), діяльність яких може бути темою наступних наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. 'Введение системы ланкастерского образования в Бессарабии подробнее: М. Ганицкий. Ланкастерские школы в Бессарабии', В: КЕВ, 1877, №21 1–15 ноября, с.993–1016; 1878, №2, 15–31 января, с.43–48.
2. Дружинин, НМ., 1985. 'Декабрист И. Д. Якушкин и его ланкастерская школа', *Революционное движение в России в XIX в.: избр. тр.*, М., с.384–437.
3. 'Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей', 1907, Т.ХХVII, с.25.
4. 'Повне зібрання законів Російської імперії', Збір. II, т.IX, тисячі вісімсот тридцять чотири виділення. Друге, №7710«а», СПб., 1835–Додаток до IX-го тому других зборів Законів Російської Імперії, с.15.
5. 'Первая в России ланкастерская школа', 1887, *Исторический вестник*, Июль, с.650–656.
6. 'Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Царствование императора Александра I. 1802–1825', 1875, Изд. 2–е, СПб., Т.I, с.1230–1234.
7. 'Устав учебных заведений, подведомых университетам', 1830, *Полное собрание законов Российской империи*, Т.ХХVIII, СПб., с.626–644.

References

1. 'Vvedenie sistemy lankasterskogo obrazovanija v Bessarabii podrobnee: M. Ganickij. Lankasterskie shkoly v Bessarabii (The introduction of the Lancaster education system in Bessarabia more: M. Ganitsky. Lancaster Schools in Bessarabia)', V: KEV, 1877, №21 1–15 nojabrja, s.993–1016; 1878, №2, 15–31 janvarja, s.43–48.
2. Druzhinin, NM., 1985. 'Dekabrist I. D. Yakushkin i ego lankasterskaja shkola (Decembrist I. D. Yakushkin and his Lancast school)', *Revolucionnoe dvizhenie v Rossii v XIX v.: izbr. tr.*, M., s.384–437.
3. 'Zapiski Imperatorskogo Odesskogo Obshestva Istorii i Drevnostej (Notes of the Imperial Odessa Society of History and Antiquities)', 1907, T.XXVII, s.25.
4. 'Povne zibrannja zakoniv Rosijs'koi' imperii' (Complete collection of laws of the Russian Empire)', Zibr. II, t.IX, tysjachi visimsot trydcjat' chotyry viddilennja. Druge, №7710«a», SPb., 1835–Dodatok do IX-go tomu drugyh zboriv Zakoniv Rosijs'koi' Imperii', s.15.
5. 'Pervaja v Rossii lankasterskaja shkola (Russia's first Lancastrian school)', 1887, *Istoricheskij vestnik*, Ijul', s.650–656.
6. 'Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshhenija. Carstvovanie imperatora Aleksandra I. 1802–1825 (Collection of regulations on the Ministry of Education. The reign of Emperor Alexander I. 1802–1825)', 1875, Izd. 2–e, SPb., T.I, s.1230–1234.
7. 'Ustav uchebnyh zavedenij, podvedomyh universitetam (Charter of educational institutions subordinate to universities)', 1830, *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii*, T.XXVIII, SPb., s.626–644.

* * *